

למן יציאת מצרים וברית סיני ועד לחורבן הבית הראשון היו אנשים בישראל, שפרצו את גדרות עולם ועבדו אלילים. וכנגדם היו בכל הזמנים אנשים, שדקדקו עד כחוט השערה בקיום הברית שבין ה' לבין עמו. שני הצדדים, שומרי הברית מצד אחד ומפריה מצד שני, הביאו לעתים קרובות לפולמוס חריף, למתח רב, ואפילו לידי מלחמה גלויה בין בני ישראל לבין עצמם. יש שהתנאים המדיניים סייעו בידי שלומי אמוני ישראל, ויש שסייעו בידיהם של עובדי האלילים. בימי המלוכה היתה למלך ולפמליתו השפעה רבה לא רק על מדיניות החוץ ועל מנהל המדינה, אלא גם של ענייני הדת במדינה. אם היה המלך עצמו איש חסיד — כגון דוד, יהושפט, עזריהו, חזקיהו ויאשיהו — גברו עובדי ה'; וכשהיה המלך עצמו נוטה לעבודה זרה — כגון אחז, מנשה ואמון — גברו עובדי האלילים⁴. ועוד: ודאי היו מלכים שסברו, שמן הראוי להקשיב להלכי רוח הקיימים בעם ולהענות להם. ומכיון שבתקופות רבות נטה העם אחרי תרבויות גויי הסביבה סברו מקצת מלכים, שמן הראוי, שאף הם ילכו בדרך זו. הנביאים חוזרים ומדגישים שעזיבת דרכי הארץ וההליכה בדרכי הגויים ימיטו שואה וחורבן על שתי הממלכות כאחת. זה הכלל, שכל ההיסטוריה של ימי בית ראשון כלולה בו. ועתה נראה כלל זה, כיצד היה כחו יפה במאה וארבעים השנים האחרונות של מלכות יהודה.

(א) ימי חזקיהו (משנת מאה וארבעים עד שנת מאה ואחת עשרה לפני חב"ר). מיד עם עלייתו של חזקיהו לשלטון במקום אחז אביו, שלא קיים את תורת ישראל, הוכיח מיכה הנביא את בני יהודה על מעשי העוול שנעשו בממלכתם וניבא: לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלם עייף תהיה והר הבית לבמות יער (מ' ג יב). חזקיהו עצמו ביקש להחזיר את העם לדרך הטובה ולכוונן את ממלכתו על משפט צדק. ולא עוד, אלא שטיהר את בית המקדש מעבודה זרה (דה"ב כט ה) ואף חידש את הברית בין ה' ובין העם לעבד את ה' (שם שם י). ולאחר שנפלה מלכות אפרים בידי אשור⁵, ניסה לפרש את חסותו גם על שארית עשרת השבטים (שם ל יא) ועשה פסח בירושלים ב'קהל לרב מאד' (שם שם יג), ותשתתפו בו כל יהודה וגם אנשים מאשר, ממנשה ומזבלון (שם שם יא); ולא זו בלבד, אלא שגם ביטל חזקיהו את עבודת הבמות מתודה ומבנימין, מאפרים וממנשה 'עד-לכלת' (שם לא א). במדיניות החוץ היתה חזקיהו בתחילה זהיר מאד שלא להסתבך עם מלכות אשור, שאחרי כיבוש שומרון גבלה בארץ יהודה ממז, ולא לקח חלק במרידות נגדה. והאשורים מצדם הניחו לו והשאירו את מלכות יהודה על כנה, ולא התערבו בענייניה הפנימיים. אבל לאחר מותו של סרגון מלך אשור⁶, בא שינוי בדעתו המדינית של חזקיהו ומרד באשור. ארבע שנים עברו עד שבא סנתריב, מלך אשור החדש, בראש צבאו להכניע את יהודה⁷, והחריב בה (לפי המקורות האשוריים) ארבעים ושש ערים. ירושלים הבירה ניצלה בנס מכיבוש ומחורבן, כמו שניבא ישעיהו. ונראה, שהצלתה של ירושלים מנעה את האשורים מלהפך את יהודה לפחוה אשורית כדרך שעשו במלכות ישראל שכבשו.

(ב) ימי מנשה (משנת מאה ואחת עשרה עד שנת חמשים וחמש לפני חב"ר). כשלוש שנים אחר מסע סנחריב מת חזקיהו, ומנשה בנו, שהיה נער בן שנים עשרה שנה, ירש את כסאו (בתחילת מלכותו ודאי שלטו ביהודה עוצרים או עוצר). מסתבר,

4 ע"י ש' ייבין, חיי הרוח בירושלים בתקופת בית ראשון. ספר ירושלים, כרך ראשון. תשט"ז, ע' 136-144.

5 בשנת מאה שלושים וחמש לפני חב"ר, היא שנת 722 לפני סה"ע.

6 בשנת מאה ושמונה עשרה לפני חב"ר, היא שנת 705 לפסה"ע.

7 שנת מאה וארבע עשרה לפני חב"ר, היא שנת 701 לפסה"ע.

שחשבו האשורים, שחזקיהו מרד בהם מתוך בטחונם הגדול בה' אלהי ישראל, ולכן קיוו שעל ידי ביטול עבודת ה' בארץ ימנעו את היהודים מלמרד בהם שנית. על כן דרשו מאת המלך הצעיר שינהיג בארצו את פולחן אליליהם, וביחוד את פולחן צבא השמים, כפי שנהגו לעשות בשאר הארצות שהיו כבושות בידיהם. אף הטילו על יהודה מס כבד ודרשו ממנה, שחייליה ישתתפו במסעיהם הצבאיים. בלחץ אשור חלו ביהודה שינויים גדולים. מנשה עצמו עבד אלילים, השתחוה לצבא השמים ובנה לשמם מזבחות במקדש ה' שבירושלים, ואף שם בו פסל של האשרה. המקדש היה על ידי כך לבית עבודה זרה. אף העביר מנשה את בניו באש למלך (דה"ב לג ו). בני הדור, שנתחננו על דברי הנביאים ישעיהו ומיכה וברוך חזקיהו המלך ואנשיו, התקוממו נגד מעשים אלה, ובראשם היו נביאי הזמן, שהוכיחו את מנשה ופמליתו, והזהירו, שסוף הרעה שתבוא על ירושלים, וכל-שמעה תצלנה שתי אוזניו (מ"ב כא יב). אך מנשה דיכא את המתנגדים לו באכזריות רבה, עד שמילא את ירושלים דם פה לפה (שם שם טז). נראה, שבימים ההם נהרגו במיוחד נביאי ה', כמו שאמר ירמיהו: אכלה חרבכם נביאיכם כאריה משחית (יר ב ל).

אבל במחצית השניה של מלכותו השתתף מנשה — כך מסתבר — באחת המרידות נגד אשור⁸. מנשה נאסר בידי האשורים והובא בנחשתיים לבבל, ויכנע מאד מלפני אלהי אבותיו (דה"ב לג יב). משהוחזר מנשה לממלכתו, שינה את דרכו בשני עניינים: א) התחיל לטהר את המקדש מעבודה זרה, ואף אמר ליהודה לעבד את ה' (שם שם טז), אולם לא עלה בידו לתקן בכך את אשר עיוות בתחילת שלטונו, וירמיהו אומר שסוף ירושלים שתחרב בגלל מנשה בן-יחזקיהו מלך יהודה, על אשר-עשה בירושלם (יר טו ד); ב) אף התחיל לבצר את ירושלים ואת שאר ערי הארץ (דה"ב לג יד). נראה, שהאשורים נאלצו שלא להקפיד על מנשה בשני הדברים הללו — מחמת השינוי שחל בינתים במדיניות הבין-לאומית: במצרים קם מלך חדש, פסמתיך הראשון, איש מוכשר וגמיר, והוא שחרר את ארצו מעול אשור, ואף איים על שלמותה של האימפריה האשורית. משום כך היה לאשורים עניין, שתשמש מלכות יהודה מדינת חיץ ביניהם ובין מצרים.

ג) ימי אמון בן מנשה (משנת חמשים וחמש עד חמשים ושלוש לפני חב"ר). אמון, שגדל באוירה של עבודת אלילים, הלך בכל הדרך אשר הלך אביו זיעבד את-הגללים אשר עבד אביו וישתחו להם (מ"ב כא כא), עד שנאמר עליו: הוא אמון הרבה אשמה (דה"ב לג כג). לאחר שנתים נהרג אמון במהפכת חצר בארמנו. הגורמים שהביאו לרצח זה לא נמסרו לנו⁹. עם הארץ, והוא, כנראה, נציגות של הסוחרים, האומנים והאכרים, המיתו את הרוצחים, והמליכו את יאשיהו בן אמון במקום אביו.

ד) ימי יאשיהו (מלך משנת חמשים ושלוש עד שנת עשרים ושתיים לפני חב"ר). נער בן שמונה שנים היה במלכו, ובשנותיו הראשונות ודאי שלטו ביהודה עוצרים או עוצר. אבל כשהיה בן שש עשרה שנה הועבר השלטון אליו, בשנת ארבעים וחמש לפני חב"ר, ואז נתברר, שמלך זה שונה מאביו ומאביו-זקנו. הוא הולך בדרכו של יחזקיהו: והוא עודנו נער החל לדרוש לאלהי דוד אביו (דה"ב לד ג). לא נודע לנו, בידי מי נמסר חינוכו של יאשיהו בילדותו. מכל מקום אין גאמנותו של יאשיהו בתורת משה ובקורות בה מתפרשות על ידי חינוכו בלבד, אלא ודאי היו לו למלך עצמו דחפים פנימיים חזקים מאד לכך, ושרשיהם במסורת הקדומה של בית דוד. אף סייע ליאשיהו בענין זה השינוי

8 בין שנת שישים ושבע לשנת שישים ואחת לפני חב"ר. כלומר בין 654 לבין 648 לפני ספה"ע.

9 ע"א מלמט. הרקע ההסטורי של רצח אמון מלך יהודה, 'תרכיץ', תש"י, ע' 126-128.

הגדול, שנתחולל בינתיים במצב הבין-לאומי: שלטון אשור על הארצות הכבושות שממערב לנהר פרת התחיל מתפורר, ומלכות יהודה נעשתה חפשית יותר במעשיה. אין לנו ידיעות על תהליך החלשתו של שלטון אשור בארץ, עד שנסתיים לחלוטין. יאשיהו ניצל את התנאים החדשים שנוצרו, ובשנת ארבעים ואחת לפני חב"ר התחיל לבער במרץ רב את עבודת האלילים מארצו, ולא ממלכות יהודה בלבד, אלא גם מערי אפרים ומנשה ועד ארץ נפתלי הגיע, ויאשיהו בעצמו היה מפקח על ביעור זה. נראה שלא נעשו כל המעשים האלה בקלות, ואלה מבני ישראל, שהיו דבקים בעבודה זרה, התקוממו נגד המבערים אותה, עד שהיה צורך להתגבר עליהם בכח ולהרוג רבים מהם, שנאמר: ויזבח את כל-כהני הבמות אשר-שם (בערי שומרון) על-המזבחות (מ"ב כג כ). אף נתכוון יאשיהו להרחיב את גבול ממלכת יהודה ולהביא את כל ארץ ישראל תחת שלטון בית דוד¹⁰. באותו זמן של ירידת אשור נתחזקה בארץ ישראל התקוה, שבקרוב ישובו גולי עשרת השבטים (עי' להלן ג יא—יד, ועי' בסיכום פרשה זאת). גם העמים השכנים לארץ יהודה ביקשו לנצל את חולשת אשור ותקפו את ארץ יהודה כדי להכניעה או כדי לקרע שטחים ממנה. ומתוך הכתובים עולה, שבצר לו פנה יאשיהו לאשור ולמצרים שיבואו לעזרתו (עי' להלן ב ד—כח ובסיכום פרשה זאת). אך נראה, שצרות אלה לא מנעו את יאשיהו מלהמשיך בטיהור הארץ מעבודת הגילולים, טיהור שבודאי נמשך שנים לא-מעטות. והנה בדיוק באותו זמן שמטה יד אשור, ועם ישראל עמד להשתחרר מעולה לגמרי, קם ירמיהו כנביא חדש לעם ישראל, ותוהו, שבמקום אשור תעלה מעצמה אחרת, ותסכן את שלמותה ואת קיומה של ארץ יהודה, והזהיר את בני יהודה מפני התלאות, שתמיט עליהם אותה מעצמה, אם לא ישובו אל ה' בכל לבם בעוד מועד (כארבעים שנה לפני חב"ר)¹¹.

יאשיהו הבין, שלא די לו בהשמדת הפסילים ומקומות פולחנם, אלא שיצטרך לבסס את מלכותו על חוקי התורה, שלא קוימו בימי מנשה ואמון. על-כן תיקן יאשיהו את מערכת המשפט בארץ, שנתקלקלה בשנים שעברו (עי' להלן כב טז; ועי' עוד בסיכום לפרשה כב יג—יט), והחליט לתקן את בית-המקדש ולטהרו, לאחר שחולל והוונח בימי אביו ואביו-זקנו. לשם כך זרז את בני ישראל לתרום תרומות לחזק את בית ה' אלהיו (דה"ב לד ט).

ואמנם תרמו בני ישראל בעין יפה, ולא מיהודה לבדה אלא גם ממנשה, מאפרים, מכל שארית ישראל (שם שם ט), עד שנצטבר כסף רב במקדש. וכשהוציאו את הכסף מן המקדש לתקנו, מצא חלקיהו הכהן הגדול 'את-ספר תורת-ה' ביד-משה' (שם שם יד). אולי הכוונה לספר התורה, שנכתב בכתב ידו של משה עצמו כשבע מאות שנה קודם לכן. מתקבל על הדעת, שאותו ספר נגנז במקדש בימי הרדיפות של מנשה כדי שלא ישרפוהו.

חלקיהו הכהן מסר את הספר בידי שפן הסופר, ושפן סיפר על כך מיד ליאשיהו וקראו באזניו (שם שם יט). יאשיהו גבהל מאד ממה שמצאו כתוב בספר התורה, וביחוד מן הקללות, שיחולו לפי דברי הספר על בני ישראל, אם לא ישמרו את מצוות ה', וקרע את בגדיו. המלך מיהר לשלוח משלחת מכובדת מגדולי המלכות אל חולדה הנביאה לדרוש את ה' בעניין. תשובתה היתה, שאמנם יביא ה' על יהודה 'את כל-האלות הכתובות על-הספר' (שם שם כד). יאשיהו נבעת עוד יותר וקרא לזקני העם, לאנשי יהודה וירושלים, לכהנים וללויים, להתאסף במקדש. באותה אספה קרא באזני העם את-כל-דברי ספר

10 שלטונו של יאשיהו על חוף הים עולה מתוך חרס עברי מאותו זמן. שנמצא במצד חשכיהו מדרום ליבנהיים: עי' ח' רכ"ב, כתובות מחקופת המלוכה בישראל, ע' 46-55.

11 ועי' בפרשת ההקדשה של ירמיהו פרק א, כ א-ג ובסיכום הפרשה.

הברית, ואחר כך נכרתה ברית בין ה' לבין ישראל 'ללכת אחרי ה' (שם שם לא), כמו שעשה המלך חזקיהו בזמנו. ניתן לשער, שהחוגים שהושפלו ועונו בימי מנשה ואמון שוב רווח להם וסייעו למלך בביצוע תכניותיו. ואין צריך לומר שנעזר המלך בידי נביאי האמת. ומסתבר שירמיהו הלך מעיר לעיר לקרוא לפני העם את דברי הברית (עי' הפרשה יא א—ח ובסיכומה). מעתה ביער יאשיהו מישראל ביתר שאת את שארית עבודת האלילים שנשתיירה בארץ, ואף הרס את הבמות, ואפילו את אלה שהקימו לכבוד ה', כשם שעשה חזקיהו בשעתו (עי' מ"ב יח כב ; ועי' שם כג יט)¹². ולא זו בלבד שעשה יאשיהו את בית המקדש בירושלים לבית המקדש היחיד במלכותו, והטיל איסור חמור על עבודת הכוכבים, אלא שגם חייב את כל העם לעבוד את ה' אלהיהם (דה"ב לד לג). ועוד זאת עשה, שקרא לכל העם לעשות את הפסח בירושלים. גם בזה עשה יאשיהו כמעשה חזקיהו. באותו זמן החזירו את ארון הקודש למקומו, אחר שנגנו, כפי הנראה, בימי מנשה ואמון (עי' להלן ג טז—יז ובסיכום הפרשה שם).

אבל על אף כל מאמציו האדירים לא עלה בידי יאשיהו להכריח את כל-הנמצא בישראל 'לעבוד את-ה' אלהיהם' (דה"ב לד לג) ולהרחיקם מן החטא של עבודת כוכבים. מסתבר שהיו אנשים רבים שלא הסכימו עם ביטול העבודה הזרה, שהיו מורגלים בה מימי מנשה, ומאחר שלא יכלו עוד לעבוד אותה בפומבי, עבדו בסתר (ועי' בסיכום לפרשה להלן ג ו—י). גם מאלה שלא עבדו אלילים בסתר היו רבים שלא קיימו את הברית המחודשת עם ה' כהלכתה. לכן נתבדתה מהר התקוה, שהעם כולו ישוב אל ה'. גם ירמיהו הבין, שתשובת העם לא היתה אלא תשובה של רמיה, ככתוב: וגם-בכל-זאת לא-שבה אלי בגודה אחותה יהודה בכל-לבה כי אם-בשקר נאם-ה' (להלן ג י). ולבסוף אף טען: נמצא-קשר באיש יהודה ובישבי ירושלם. שבו על-עונת אבותם הראשנים (להלן יא ט—י), משמע, שנתארגנה בעם מעין מרידה נגד יאשיהו המלך ומשטרו הדתי, ושהיו רבים, שרצו לפרוק מעליהם את עול התורה.

אין לנו כל נתונים על מה שהתרחש ביהודה מיום כריתת הברית (שנת שלושים וחמש לפני חב"ר), עד מותו הפתאומי של יאשיהו כשלוש עשרה שנה אחר כך. אבל ידוע לנו, שביחסי העמים היו בינתיים תמורות גדולות. בשנת שלושים ושמונה לפני חב"ר¹³ השתחררה בבל משלטון אשור, ומנהיגה היה נבופלאסר, ששירת קודם לכן כמצביא בצבא אשור. במשך למעלה מחמש עשרה שנה הותקפה אשור בידי אויביה שבצפון, עד שלבסוף נפלה נינוה בירתה בידי ברית צבאית של בבל, מדי ו'אומה-מגדה' (כנראה הסקיתים) בשנת עשרים וחמש לפני חב"ר¹⁴. ואי רבה היתה השמחה, שבאה על העולם עם מפלתה של נינוה הגאה. אך פסמתוך הראשון מלך מצרים חשש שאחר תבוסת אשור תעלה בבל, ופחד שהיא תירש את הארצות שהיו כבושות בידי אשור, אשר גם מצרים לטשה את עיניה אליהן. בשל כך נהפכה אשור המתמוטטת, אויבתו לשעבר, לבעלת בריתו, ובבל בעלת בריתו לשעבר לאויבתו. וכבר בשנת עשרים ותשע לפני חב"ר¹⁵ התערב פסמתוך הראשון במספוטמיה לטובת אשור, ולאחר מותו עשה כמדו פרעה נכו בנו, שמלך על מצרים מראשית שנת עשרים ושנים עד שנת שש לפני חב"ר¹⁶.

12 עי' י"מ גרינץ. מוצאי דורות. ע' 222-241.

13 היא שנת 625 לפסה"ע.

14 היא שנת 612 לפסה"ע.

15 היא שנת 616 לפסה"ע.

16 משנת 609 עד 593 לפסה"ע.

יאשיהו פחד, כנראה, שלאחר שינצח נכו את בבל, ייטול מיהודה את עצמאותה וישעבד אותה. משום כך יצא עם צבאו למעבר מגידו (ואדי ערה של היום) לעצור שם את התקדמותו של צבא מצרים. לא מצאנו, שירמיהו או נביא אחר התנגד למסעו של יאשיהו, אולם נדמה, שנרמז בספר דברי הימים, שאמנם דעת הנביאים לא היתה נוחה ממנו, כדרך שהזהירו הנביאים על פי רוב את מלכי יהודה, שלא יתערבו במדיניות הבין-לאומית. כשנודע לנכו מלך מצרים, שיאשיהו רוצה להתגרות בו, שלח אליו שליחים להבהיר לו, שאין לו כל כוונה לפגוע ביהודה. ועוד נאמר שם: ולא שמע (יאשיהו) אל-דברי נכו מפי אל הים ויבא להלחם בבקעת מגדו (דה"ב לה כב). משמע, שאזהרתו של נכו כאילו יצאה מפי אלהים ושעלתה, כנראה, בקנה אחד עם דברי נביאי האמת. בתחילת הקרב נפצע יאשיהו פצעים אנושים, וצבאו הפסיק מיד להילחם במצרים. נפילתו של המלך הנערץ הדהימה את מלכות יהודה, עד שנאמר עליו מה שלא נאמר על מותו של שום מלך אחר: וכל-יהודה וירושלם מתאבלים על-יאשיהו (שם שם כד). ירמיהו אף חיבר קינה על יאשיהו הצדיק, ואמירת קינות על מותו נעשתה לחוק על ישראל (שם שם כה).

כשלונו של יאשיהו חיזק בלי ספק את ידיהם של המתנגדים להנהגתו הדתית, ולא כל שכן את ידיהם של עובדי האלילים בסתר, בשעה שמבחוץ עמד נכו לכבוש את ארץ-ישראל ולספחה למצרים. עם מותו של יאשיהו נסתיימה תקופת הזהר האחרונה של ארץ-ישראל בימי בית ראשון, תקופה של עצמאות ושל התעלות דתית ולאומית, וכנראה גם כלכלית.

ה) יהואחז ומלכותו הקצרה (עשרים ושתיים לפני חב"ר. מחדש תמוז עד חדר תשרי בקירוב).

עם הארץ, שהמליך בשעתו את יאשיהו, העלה עכשיו על כסא המלוכה את יהואחז בנו (עי' עליו בסיכום לפרשה יר' כב י—יב). על שלושת החדשים של שלטונו אין הכתוב מספר לנו דבר לבד מידיעה קצרה, שעשה הרע בעיני ה' ככל אשר-עשו אבותיו (מ"ב כג לב). מלמד, שכבר עם עלותו לכסא בא הקץ למשטר הדתי של יאשיהו אביו. בינתיים התקדם נכו עם צבאו לעבר הפרת כדי להילחם בבבל ולהציל את שארית אשור מידה. הקרב שבין מצרים לבבל נסתיים בלא הכרעה. ובשוב נכו מן הפרת הזמין את יהואחז לבוא למפקדתו ברבלה על יד האורונתס שמצפון לארץ-ישראל, אסרו והגלוהו למצרים, ומשם לא חזר. אין המקרא מספר לנו, מה ראה נכו להוריד את יהואחז מעל כסא מלכותו ולגרשו מן הארץ; אבל ניתן לשער שגם יהואחז, כמו יאשיהו אביו, רצה לשמור על עצמאות ממלכתו, וסירב להכנע למלך מצרים או לפחות לתנאים שהציג לו. במקומו מינה נכו את אליקים בן יאשיהו, שהסכים, כמסתבר, להיות כפוף למצרים, ואף החליף לו את שמו אליקים בשם יהויקים (כנראה, כדי להודיע לו, שהוא מולך בחסד מלך מצרים). זאת היתה הפעם הראשונה, שמלך זר המליך מלך על ישראל. בכך נגוזו כל החלומות היפים של יאשיהו להחזיר את מלכות דוד על מכונה.

ו) מלכות יהויקים (מתשרי—מרחשון בשנת עשרים ושתיים עד מרחשון של שנת אחת עשרה לפני חב"ר, כלומר: אחת עשרה שנה בדיוק).

בימי מלכותו של יהויקים היתה ארץ יהודה משועבדת למצרים ארבע שנים ולבבל שלוש שנים בקירוב.

השעבוד למצרים (מתשרי-מרחשון שנת עשרים ושתיים עד תמוז של שנת שמונה עשרה לפני חב"ר).

פרעה נכו הטיל על ארץ יהודה קנס כבד: מאה ככר-כסף וככר-זהב. יהויקים חילק

את המעמסה הגדולה הזאת על כל העם באופן פרוגרסיבי: איש כערכו נגש את הכסף ואת-הזהב את-עם הארץ (מ"ב כג לג—לה). על אף העול הכספי הקשה, שהטיל נכו על הארץ, בנה יהויקים בנייני פאר, בלי ששילם לפועליו והוסיף בכך על הנטל הכבד המוטל על העם (עי' בסיכום לפרשה להלן כב יג—יט). העם העשוק היה אומלל והתמרמר על יהויקים. בשנים שעברו התרגלו למנהיגותו הצודקת של יאשיהו, ואילו יהויקים נהג בהם כעריץ, וכפי שאמר לו ירמיהו: כי איך עיניך ולבך כי אם-על-בצעך ועל דם-הנקי לשפוך ועל-העשק ועל-המרוצה לעשות (שם שם יז). עם עלות יהויקים על כיסא מלכותו הותרה הרצועה, ולא היתה עוד הקפדה ביהודה לא על משפט צדק ולא על האיסור של עבודת אלילים. אבל נראה, שלא הכריח יהויקים שום איש לעבוד אלילים כפי שעשה מנשה, וגם לא שמענו שהוא עצמו עבד אותם, אלא מעתה שוב הקריבו קרבנות בפומבי לאלילים. ירמיהו מספר, כיצד ראה, שמשפחות שלמות עשו 'כוונים' למלכת השמים (עי' ז י—כ, ועי' שם בסיכום הפרשה), וממקום אחר למדנו, שעשו קרבנות אלה על גגות הבתים (יט יג), כלומר, לעיני כל עובר.

ברור, שבימי מלכות יהויקים התחילה ארץ יהודה מידרדרת מבחינה דתית, מוסרית וחברתית, הידרדרות שהלכה והעמיקה עד החורבן. בנבואתו בבית-המקדש בראשית ימי יהויקים (ו א—ב; כו א—ו), ירמיהו מספר, כיצד נעשו הדברים ביהודה בימים ההם: לא עשו משפט, עשקו גר יתום ואלמנה, שפכו דם נקי, עבדו אלילים, גיאפו ונשבעו לשקר (ו ו, ט). אמנם מסתבר, שלא ביטלו רשמית את התורה כספר החוקים של המדינה כפי שהנהיג יאשיהו. אבל הדיינים, שהושפעו מיהויקים, ידעו עצה: אמנם סמכו את דיניהם ופסקיהם על דברי התורה, אבל פירשום שלא כמשמעותם האמיתית, וגילו בהם פנים שלא כהלכה, כמו שאמר נביאנו: איכה תאמר חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו, אכן הנה לשקר עשה עט שקר ספרים (ח ח, ועי' בסיכום לפרשה ז כט—ח ט).

ונראה, שאפילו עבודת המולך נתחדשה בארץ, ואיש לא מנע מן האנשים לעשות זאת. מצד שני לא נשכחה לגמרי משנתו של יאשיהו, וכיבדו את המקדש, שהוא טיהרו ותיקנו, ועלו אליו בהמוניהם לתפילה ולקרבנות. כך נוצרה בארץ תערובת של עבודת ה' עם עבודת אלילים, מה שקרוי 'סינקרטיזם'. 'סינקרטיזם' זה הגיע לשיאו בכך, כדברי הנביא יחזקאל, שבו ביום שהקריב אדם את בנו למולך, בא לבית המקדש לעבוד את ה' (עי' יח' כג לט, ועי' כאן בסיכום לפרשה יט א—כ ו). נביאי ה' הוכיחו כדרכם את יהויקים על דרך הנהגתו, ואת בני יהודה על מעשיהם הנפסדים. ועוד זאת עשה יהויקים מה שעשה מנשה, ורדף את נביאי האמת. אחד מהם, אוריהו בן שמעיהו מקרית היערים, אף נהרג בידו (עי' להלן כו כ—כג, ועי' בסיכום הפרשה).

העם הלך בעקבות יהויקים, ונראה, שרוב התלונות של ירמיהו שהיה מורדף בידי בני-עמז הן מאותו זמן. וכשאמר ירמיהו לעם שהתאסף במקדש דברי כיבושים על הנעשה בארצם (כו א—ו), ביקשו להוציאו להורג כנביא שקר, ולא ניצל מידיהם אלא בעזרתו של השר אחיקם בן שפן. לבסוף הוצרכו ירמיהו וברוך בן גריה סופרו להסתתר מפני יהויקים במשך ימים רבים, שלא יוכל לנגוע בהם לרעה (עי' להלן לו יט, כו, ובסיכום של פרשה זאת).

שלטון מצרים על ארץ-ישראל לא ארך אלא ארבע שנים, ובקיץ של שנת שמונה עשרה לפני חב"ר¹⁷ הוכה פרעה נכו בידי נבוכדראצר מפקד צבא בבל על יד כרכמיש

17 היא שנת 605 לפסה"ס.

שעל נהר פרת (ע' להלן מו א—יב ובסיכום הפרשה), והוא ושארית צבאו הוכרחו להימלט למצרים, כשצבא בבל רודף אחריהם. אבל נבוכדנאצר לא יכול היה להמשיך במסעו הצבאי, כי בינתיים שמע, שמת אביו נבופלאסר (בח' באב ש. ז.), ונחפז לשוב לארצו לרשת את כסא המלכות (בא' באלול ש. ז.). באותה שעה חזרה העצמאות לארץ יהודה לזמן קצר.

השעבוד ל ב ב ל (משנת שבע עשרה בקרוב עד ארבע עשרה שנה בקרוב לפני חב"ר).

לאחר תבוסת מצרים התאחדו יהודה ועמי הסביבה למנוע את נבוכדנאצר מלכבוש את הארצות שממערב לנהר פרת (ע' הסיכום לפרקים כה, כז). אך ירמיהו הזהיר אותם, שלא יתנגדו לבבל, אלא ייכנעו לה, כי גזרת השמים היא, שתשלט בבל בעולם שבעים שנה (כה יא—יב); ואם לא ייכנעו לה, יהיו צפויים להשמדה. לאחר שנכונה המלוכה בידי נבוכדנאצר עלה עם צבאו למערב בכסלו של שנת שמונה עשרה לפני חב"ר ושם מצור על אשקלון. באותה שעה נפל פחד גדול על עמי הסביבה, שמא יכניע נבוכדנאצר גם אותם. בירושלים הוכרז צום (ע' פרק לו), והיהודים מכל ארץ יהודה עלו למקדש. על פי מצוותו של ירמיהו קרא סופרו ברוך בן נריה את נבואות הפורענות שלו מתוך מגילה באוזני העם, שנאסף במקדש. כנראה, התרשם העם מן הדברים, ועמו חלק של השרים, אולם יהויקים המלך, לפי דרכו, ולזל בנבואות, קרע את המגילה ושרפה (וע' בסיכום לפרק לו). אין המקורות, לא המקרא ולא הכרוניקות הבבליות, מספרים לנו, מתי בדיוק נאלץ יהויקים להיכנע לבבל ולהעלות לה מס. אף אין אנו יודעים, אם נכנע לה יהויקים אחר מלחמה, או שנכנע לה בלי קרב. מכל מקום הכתוב מספר לנו, שיהויקים עבד את מלך בבל שלוש שנים (מ"ב כד א), ושוב ניטלה העצמאות ממלכות יהודה. אולם אחרי שלוש שנים אלה מרד יהויקים בנבוכדנאצר. היה זה אחר שנכשלה התקפתו של נבוכדנאצר על ארץ מצרים אגב אבדות קשות לשני הצדדים היריבים, ונבוכדנאצר הוצרך לחזור לארצו כדי לארגן מחדש את צבאו ולצידו. נבוכדנאצר לא היה מסוגל לצאת מיד ליהודה כדי לדכאה, ועל כן שלח אליה גדודים מן העמים השכנים — ארם, מואב ועמון — וכן גדודים בבליים, שגמצאו בסביבה הקרובה, 'להאבידו' (שם שם ב), עד שיתפנה הוא עצמו לענוש את יהודה. המרד נמשך כשלוש שנים עד שנת אחת עשרה לפני חב"ר. לא ברור לנו, מה עלה בדיוק בגורלו של יהויקים (וע' בסיכום לפרשה כב יג—ט). מכל מקום יוצא מן הכתובים, שמת במלחמה עם הגדודים הנ"ל בחודש מרחשון של שנת אחת עשרה לפני חב"ר.

ז) שלטונו הקצר של יהויכין (ממרחשון של שנת אחת עשרה לפני חב"ר עד ב' באדר באותה שנה).

אחרי מות יהויקים מלך יהויכין בנו (שמו הקודם היה יכניהו, וע' בסיכום לפרשיות כב כ—כז; שם כת—ל) שלושה חדשים ועשרה ימים בלבד (ע' דה"ב לו ט). יהויכין המשיך את דרכו של אביו. בחודש כסלו בא נבוכדנאצר בעצמו בראש צבאו לארץ יהודה להכניעה. כששם מצור על ירושלים, נכנע לו יהויכין ופתח לפניו את שערי העיר (ב' באדר). הענשים שהטיל נבוכדנאצר על יהודה היו חמורים מאד; (א) המלך ומשפחתו הוגלו לבבל; (ב) חלק מכלי המקדש נלקח כשלל; (ג) הוגלו רבים מתושבי ירושלים, כל השרים, גבורי החיל (כלומר: תגרעין של הצבא), וכן העוסקים בתעשיית הנשק: 'החרש והמסגר'. לא השאיר נבוכדנאצר בארץ יהודה אלא את דלת עם הארץ בלבד. במקום יהויכין שם נבוכדנאצר את מתניה, בנו השלישי של יאשיהו, על כסא המלוכה, ושניה את שמו לצדקתו,

כשם ששינה פרעה נכו את שמו של אליקים ליהויקים, כנראה גם כן מתוך אותה כוונה להראות לעולם, שאין צדקיהו אלא עבד לבבל. מטרת הכשדים היתה, שמעתה תהיה ארץ יהודה 'ממלכה שפלה לבלתי התנשא' כדברי יחזקאל (עי' יח' יז יד). אף הושבע צדקיהו בשם ה', שיהיה נאמן לבבל (עי' שם יג, טז, יח—ט).

ח) ימי צדקיהו (מניסן של שנת אחת עשרה עד ט' בתמוז בשנת החורבן)¹⁸.
אף על פי שהומלך מלך חדש, נשארה הארץ בלי הנהגה הגונה, ודבר זה היה בראש וראשונה ניכר בעניני פנים, שבהם היתה ניכרת הידרדרות דתית, מוסרית וחברתית נוספת (ועי' בסיכומים לפרשיות ט א—י; כא יא—יב; שם יג—יד; כג א—ח; פרק כד). למרות השבועה, שנשבע צדקיהו לנבוכדראצר בשם ה', מרד בו פעמיים. בשנת שבע לפני חב"ר הגיעו לירושלים צירים מאדום, ממזאב, מעמון, מצור, ומצידון, כדי לדון בארגון המרד. ושוב הזהיר ירמיהו את מלכי העמים, ובתוכם את מלך יהודה, מלהסתכן בסכסוך עם בבל. אולם נביאי השקר אלה שביהודה ואלה שבין הגולים בבבל חיזקו את לב המורדים. המרד לא יצא לפועל, ואין אנו יודעים מה היו הסיבות לכך. מכל מקום הוזמן צדקיהו לבוא לבבל בשל ניסיון המרידה (עי' להלן נא גט—סד). לא עברו חמש שנים, עד שהתארגנו עמי הסביבה שנית לפרוק מעליהם את עול בבל. המעורר למרד היה פסמתיך השני מלך מצרים, ולאחר מותו כשנתיים ורבע לפני החורבן — בנו פרעה חפרע. ואמנם היתה למצרים לכאורה תכנית טובה להכות את בבל על ידי תנועת מלקחים. בזמן שצרו הבבלים על ירושלים (מעשרה בטבת, שנה וחצי לפני חב"ר, עד ט' בתמוז של שנת החורבן) בא צבא מצרים משני כיוונים: ע"י המלחמה כבשו המצרים את ארץ הפיניקים (צור וצידון), ובדרום פלש צבא מצרי דרך היבשה לארץ ישראל. ואכן הוצרכו הכשדים לבטל זמנית את המצור (כנראה באדר של שנת החורבן). אבל המצרים נכשלו. בצפון לא הצליחו ליצור מגע עם צבא בבל, שמרכזו היה ברבלה; והצבא המצרי, שעלה מן הדרום, נאלץ לשוב כלעומת שבא. נתברר, שלא היה פרעה חפרע מזכן די צורכו למלחמה, כמו שאמר יחזקאל: ולא בחיל גדול ובקהל רב יעשה אותו פרעה במלחמה (יח' יז יז). ושוב בטחה מלכות יהודה על משענת קנה רצוף, כמו בימי כיבוש האשורים. אבל ייתכן שפרעה הביטיח ליהודה שהפעם יצליחו המצרים לנצח את הבבלים ולגרשם אל מעבר לפרת. הביטחון בניצחון הסופי נתחזק בלב היהודים גם על ידי נבואות נביאי השקר, ככתוב: נביאיך חזו לך שוא ותפל... ויחזו לך משאות שוא ומדחמים (איכה ב יד, ועי' בסיכום לפרשה כג ט—לב ועי' בפרק כט ובסיכומו). וכן היתה אמונה רוחנית בעם, שירושלם לא תפול, כשם שלא נפלה בימי חזקיהו, כמו שאמרו תושביה: מִי־יַחַת עָלֵינוּ וּמִי יָבֹא בַמַּעֲוֹנוֹתֵינוּ (להלן כא יג ועי' עוד בסיכום לפרשה כב א—ט). ואפילו בין העמים שבסביבה היתה מקובלת דעה כזאת: לא האמינו מלכי־ארץ כל ישבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלם (איכה ד יב). בסוף נשארה ארץ יהודה בודדת במערכה נגד בבל. העמים השכנים, שמקודם נכנסו בברית אתה, בגדו בה, ועשו יד אחת עם הכשדים, ככתוב: כל־רעה בגדו בה היו לה לאיבים (שם א ב). ביחוד ניצלה אדום את חולשתה של יהודה להרחיב את גבולה על חשבון הממלכה היהודית (עי' עוב' י—יד). ירמיהו, שנאלץ להתבא מפני זעמם של יהויקים, חזר ופעל ברבים בסוף ימיו, כשהיה שקוע במלחמה עם גודדי ארם מאב עמון ובבל (מ"ב כד ב) ¹⁹, וכן בימי יהויכין וצדקיהו. בתחילת מלכותו לא שמע צדקיהו, לא הוא ולא עבדיו, בקולו של הנביא (עי' להלן לו ב).

אבל השלטונות לא אסרו עליו להינבא, כמו יהויקים בשעתו. אבל במרד השני נגד בבל התחיל צדקיהו חושש, שמא יתקיימו דברי ירמיהו, שתפול ירושלים בידי בבל (ועי' בסיכומים לפרשיות כא א—ז; שם ח—י), ונמלך בדעת הנביא לפחות ארבע פעמים. ובעקבות גבואות ירמיהו אפילו הרר צדקיהו בתשובה וכתר ברית עם העם, שישחררו את עבדיהם העבריים, שלא שוחררו אחר עבדות של שש שנים כמצוות התורה (עי' בסיכום לפרק לד). ולא זו בלבד, אלא ייתכן שהיה צדקיהו מוכן להיכנע לכשדים כעצת ירמיהו, כדי להציל את העיר ואת עצמו. אך שריו גברו עליו ועקבו אחרי שיחותיו ומעשיו, שלא יפר את תכניתם להילחם בבבלים עד הסוף (עי' בסיכום לפרשה לז—מ ו). אפשר ששרים אלה לא ראו את צדקיהו כמלכם החוקי, אלא את יהויכין הגולה, ולכן זלזלו בצדקיהו ובדעותיו. ומצד שני היה צדקיהו איש חלש, שלא ידע לכוף את דעתו על שריו. מנהיגי יהודה דאגו רק לעצמם והיו מוכנים לעשות כל תועבה כדי להשיג את מטרותיהם האנוכיות. ומאחר שלא דאגה ההנהגה לעם, אין תימה, שהתמרמרו עליה והתנגדו לה, כמו שאמר יחזקאל בימי צדקיהו: והתוית תו על-מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל-התועבות הנעשות בתוכה (יח' ט ד). מתוך כך לא היה רצון רב בעם להשתתף במלחמה, שיזמו שריהם המושחתים נגד בבל. רבים ברחו לארצות הסמוכות (עי' בסיכום לפרשה מ ו — מא ג), והיו שברחו אל צבא הכשדים והסגירו עצמם (עי' לח יט). וגם אלה שנותרו בערי יהודה לא התלהבו לצאת לקרב, ככתוב: תקעו בתקוע והכין הכל ואין הלך למלחמה (יח' ז ד) — משמע, שאנשים רבים התחמקו מגיוס (ועי' להלן נב כה). ערי המבצר שביהודה חרבו כמעט כולן במלחמה (חוץ מן הערים שבצפון המדינה, בית-אל, גבעון ומצפה, שכנראה, נכנעו לכשדים ללא קרב), עד שנותרו נוסף על ירושלים רק שתיים מהן, לכיש ועזקה, שאף הן נלכדו, כנראה, קודם שנלכדה ירושלים (עי' לד ז). ואף בזמן הקצר של ביטול המצור (כנראה, באביב שלפני החורבן) נמנע מתושבי ירושלים לצבור מזון די צורכם, כי בימי המלחמה (מן החורף, שנה וחצי לפני החורבן) לא יכלו היהודים לעבד את שדותיהם, והדגן שהיה בעיר לא הספיק להם. ולכן בזמן קצר אחר חידוש המצור פרץ רעב בירושלים, שעל זוועותיו מספר בעל הקינות: ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן, היו לברות למו בשבר בת-עמי (איכה ד י) ²⁰. וגם המים כלו מן העיר, כמו שנאמר: דבק לשון יונק אל-חכו בצמא (שם ד ד). ומסתבר, שגם מגפות הפילו בה חללים רבים, כמו שניבא ירמיהו: בדבר גדול ימתו (יר' כא ו), ועוד הרבה בספרנו ובספר יחזקאל).

ולאחר שכלה הלחם האחרון בעיר (עי' לח ט) נחתם דינה לכליה, כי לא יכלו חייליה הרעבים עוד לעמוד במערכה; וכשפרצו הכשדים את הפרץ הראשון בחומה, ברחו המלך ביתו וחייליו בלילה מירושלים אל ערבות ירחו, כנראה, מתוך כוונה לברוח לעבר הירדן. החיילים עזבו את מלכם לנפשו והתפזרו לכל עבר, והמלך וביתו נתפסו בידי הכשדים והובאו לפני גבוכדראצר במפקדתו ברבלה. שם הרגו את בני צדקיהו לעיניו, ואחר כך עיוורו את עיניו והביאוהו בנחשתיים לבבל.

בכניסתם של בני ישראל לארץ אמר ה' ליהושע: כל-מקום אשר תדרך כף-רגלכם בו, לכם נתתיו (יהושע א ג). ועתה, לאחר שאבדו בני ישראל מן הארץ הטובה ונתפזרו לארצות רבות, לא נותרה לשארית הפליטה המעונה והסגופה אלא להתנחם בנחמא,

19 ועי' בסיכום לפרק לה ובהערה 22 שם.

20 ועי' שם א יא, יט; שם ב יא-יב, כ; שם ד ד-ה; שם ה י.

שניחם אותם ירמיהו הנביא, בעוד עמדה ירושלים על תלה, כדי להקדים רפואה למכותיהם, ולהתפלל, שאמנם ישיב ה' את שבותם במהרה: השיבנו ה' אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם (איכה ה כא).

על גורלם של ירושלים, של תושבי ארץ יהודה, של היהודים שירדו למצרים ושל ירמיהו לאחר מפלת יהודה בידי בבל עי' בסיכומים לפרקים לו — מד, נב.

ג. עיקרי נבואתו

ירמיהו בשרשרת הנביאים

אין לך נביא, שהדגיש בנבואותיו כמו ירמיהו שאין הנביא אלא חוליה אחת בשרשרת ארוכה של נביאים, שראשה ביציאת מצרים, כמו שנאמר: למן-היום אשר יצאו אבותיכם מארץ מצרים עד היום הזה, ואשלח אליכם את-כל-עבדי הנביאים יום השכם ושלח (ז כה; ועי' גם יא ז) ¹. ונתכוון ירמיהו לומר, שמאות אחת היתה לכל הנביאים הרבים הללו במשך כל הדורות, שהיו כולם עבדי ה' ועושי רצונו, ושלא ניבאו מלבם, ולא משלהם היתה נבואתם, אלא באה אליהם מאת ה', ובשליחותו הלכו אל העם ². תכלית אחת היתה לכל הנביאים — להתרות בבני ישראל, שייטיבו לשמור על הברית שביניהם לבין ה' ועל תורת ה' ³ ועל הדרך שצוה ה' בתורתו ללכת בה (עי' ז כג) ⁴ ועל חקותיו ועדותיו ששם לפנייהם בתורתו (ע' מד כג). ומסתבר, שלא לפתע פתאום הוטל על אדם מישראל להיות נביא ה', אלא שקדם לכך חינוך ממושך. אמנם לא הגיעו אלינו ידיעות על דרכי החינוך בישראל בימי קדם, ואין צריך לומר שלא גודע לנו, כיצד נתחנכו הנביאים. אבל מחזור, ש'אנשי אלהים' 'קדושים' כאלה (עי' מ"ב ד ט), שידעו להביע דברים בשפה נשגבה כזאת, ושחינכו את הדורות בלהט עצום כזה, נתחנכו במשך שנים רבות חינוך של קפידה וחומרה, ובו לימדום מוריהם הנביאים את תורת ה', את דרכיה ומכמניה, ואת דרכי הנבואה, עד שנעשו ראויים לקבלת דבר ה' ⁵. וקבלת דבר ה' היתה קשה מן הכל, כי משנצנצה רוח הקודש על הנביא, היה עליו לעמוד בסוד ה' ולהקשיב אל דברו (להלן כג יח). ועמידה זאת והקשבה זאת היו מזועזעות אותו ועזועים גופניים ונפשיים קשים: לבו נשבר, עצמותיו רעדו, הרגשתו נתבלבלה עליו כמו איש שעברו יין (שם ט). אדם שלא היה נביא הוא עצמו לא יוכל לדעת, כיצד היתה עמידה זאת בסוד ה', ומה היה טיבה של שמיעת דבר ה' במעמד נורא-הוד זה, ואיך הגיע דבר ה' לאזניו של הנביא. דברים אלה מכבשונה של הנבואה הם, והיו ידועים לנביאי האמת בלבד. אף נעלם ממנו, באילו דרכים נהפך דבר ה' בסופו של דבר לסגנונו האישי של הנביא, כמו שאמרו חז"ל: סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאין בסגנון אחד (סנהדרין פח ע"א).

1 ועי' עוד ז יג; כה ד; כו ה; כט יט; לב לג; לה יד; מד ד.

2 ועי' יט טו; כה טו; יז כריב; טו; כח ט; כט יט; מג א; ועי' עוד על נביאי השקר שה' לא שלחם: יד יד; טו; כג כא; לב; כז טו; כח טו; כט ט, לא.

3 ועי' ב ח; ו יט; ח ח; ט יב; יח יח; כו ד; לא לב; לב כג; מד י, כג.

4 ועי' עוד יב טז; יח טו; לב לט.

5 בעניין זה ובעניין המדרגות, שהיו קיימות בנבואה, עי' מורה נבוכים ב לב.